

Радикальні реформи – єдиний порятунок для України

Іван Варзар,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Реформаціологічна концепція подається як специфічний розділ світової політичної науки. Пропонується типологія реформ як політичного способу реалізації соціальних перетворень – горизонтальних (сферних і галузевих), вертикальних (структурних), діагональних (системних). Автор мав низку усних та письмових діалогів з „професійними реформаторами”, внаслідок чого у нього склалося враження, що мало хто з них розуміє контрверзу: якщо в країні – чи то навмисно, „з політичних мотивів”, чи то через світоглядне невігластво „реформаторів” – зволікають з реалізацією реформ, які об’єктивно стали необхідними, то „надворі”, поза будь-чєю волею, назріває чергова революція. Бо ж діалектика нагадує: реформа і революція – дві сторони однієї медалі під титлом „Дозріле до радикальних перетворень суспільство”.

Вступні зауваги

Нижче викладене є авторським теоретичним доробком тридцятилітньої давнини (перша реформаціологічна публікація – 1978 р.). Є в автора і певний досвід праксеологізації питання, зокрема, у формі апеляцій до державних високопосадовців і провідних політикумних осіб з аналітичними записками, докладними пропозиціями, прагматичними проектами, в яких обґрунтовувалася „практична корисність” і політична невідкладність соціальних реформ у країні. Зокрема (формулювання та мова висловлювань – з авторських щоденників відповідних років):

Липень 1995 року. Аналітична записка міністрові Кабінету Міністрів В. Пустовойтенку. Відповідь: „На письмі гарно виходить. Але я не гуманітарій, – зверніться до віце-прем’єра з гуманітарних питань...”

Вересень 1995 року. Доповідна записка віце-прем’єр-міністру І. Курасу. Відповідь: „Мне лично твои волнения понятны. Но общественного резонанса

не жди: хоть наше правительство и объявило себя „коллективным профессиональным реформатором”, – оно таковым не является...” (Звернімо увагу: діагноз поставлено правильний – усі українські уряди епохи незалежності проголошували себе „командами професійних реформаторів”, а на ділі проявляли себе як звичайні революціонерні адміністратори).

Липень 1997 року. Бесіда з новопризначеним Прем'єр-міністром В. Пустовойтенком. Пригадав аналітичну записку 1995 року і „поставив завдання”: „Напишіть пару статеек з реформаторських питань та помістіть їх у такі наукові журнали, в яких і питання виявилось б зрозумілим для всіх, кого це стосується, і з яких про специфіку нашого реформаторського уряду усі б дізналися...” Написав і опублікував: у вересні 1997 року – в журналі „Перспективи” (№ 1, Одеса) та в грудні 1997 року – в журналі „Нова політика” (№ 5, Київ). Лише три роки потому (у червні 2000 року) сам В. Пустовойтенко констатував: „Текучка заела, и я ваших статей так и не прочитал... Однако, чтоб вы про себя знали: ни сменяющиеся правительства, ни народные массы о вашей теории реформы понятия не имеют. Вот почему, как говорится, у всех от незнания нет и никакого желанья...” (І на цей діагноз-оцінку теж варто звернути увагу).

Січень 2000 року. Дізнавшись про сакраментальну фразу тодішнього Президента України Л. Кучми „Если все будут заниматься реформами, кто ж тогда будет работать?!” звертаюсь до щойно призначеного Прем'єр-міністром В. Ющенка з докладним листом, у якому спростовував цю абсурдну контроверзу, роз'яснював, доводив, пропонував... У відповідь – цілковите мовчання.

Червень 2001 року. Бесіда з новопризначеним Прем'єр-міністром А. Кінахом: „Усе зрозуміло і цікаво. Напишіть для мене – „для карандашного чтенія” – докладний проект у формі „листа з проясненнями темних місць”. На початку серпня 2001 року замовлений „лист-проект” був поданий адресатові. У відповідь – цілковите мовчання.

Жовтень 2002 року. В апікаціях до суто політичної реформи – докладний лист Голові Верховної Ради України В. Литвину. У відповідь – цілковите мовчання.

Грудень 2006 року. Про ту ж політичну реформу коротка аналітична записка Голові Верховної Ради України О. Морозу. У відповідь – цілковите мовчання.

Жовтень 2007 року. На запит самої Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко (!) – детальний лист-експлікація надуманої альтернативи „реформи для людей” чи „реформи для політиків”? У відповідь те саме – цілковите мовчання.

Отже, вісім звернень, які у підсумку звелися до формулювання досить бентежного висновку: у нашій країні майже ніхто, – ані „вгорі”, ані „внизу”, – не потребує соціальних реформ, бо ж, виходить, ніхто не розуміє, що то є таке. Що ж стосується суто політикумних верхів, то питання

неймовірно ускладнюється ще й тим, що окрім політичної гносеології („Ми не розуміємо, що то є таке реформи...”), тут серйозно задіяна політична кратологія („В правлінсько-управлінській ситуації, що склалася, коли не ясно, хто в домі господар, нам не до реформ...”). Ця діалогія нагадує застереження Б. Спінози („Богословсько-політичний трактат”, 1670 р.): жодних правителів і управлінців у політиці „ніколи не можна схилити керуватися у їхньому житті одним лише розумом...” [1].

Маю ще невеличку надію на те, що наших „верховиків” можуть протверезити застереження очільників Євросоюзу (паризький саміт „Україна – ЄС”, вересень 2008 р.): після кавказьких подій серпня – вересня цього року в Україні лише один вектор руху – на Захід. Але до реальної брами ЄС їй не потрапити (1) „раніше, ніж буде наведено належний субординаційний порядок у політичному керівництві країни” (Ж.-М. Баррозу) і (2) „лише після того, як у країні розпочнуться справжні системні реформи усіх сфер і галузей життя” (Н. Саркозі) [2].

Штрихові нотатки на берегах всесвітньої реформаціологічної теорії

Розпочну з відомого афоризму А. Ейнштейна: „Для будь-якої практики немає нічого ціннішого, ніж фундаментальна та самоціннісна теорія” [3]. В його світлі наведу кілька прикладів вихідних концептуальних „слабинок”, якими характеризується п’ятнадцятилітня практика псевдореформ в Україні без бодай попереднього осмислювання яких не можна й підібратися до явища „соціальна реформа”. Зазначу також, що рівень осмислювання наведених прикладів у сьогоденній Україні такий, що вона на тлі країн-членів ЄС видається не „сусідкою”, а „далеким бідним родичем”.

Перша ж вихідна „слабинка”: у суспільному дискурсі, в літературних джерелах, урядово-управлінських документах і законодавчих актах часто-густо „розмазують” грані між „еволюцією”, „революцією” і „реформою”. Італійське слово *reformare* означає „переробка чогось, що уже існує”, його „переорієнтування”, „переобладнання” та „переоблаштування”. Інакше кажучи, перш ніж щось реформувати, треба його мати, з’ясувати його статус і стан та визначити концептуальні засади його „пере...”, тобто реформування.

А де мають відбуватись реформи? Жодної щодо цього ясності у нас немає. Тому що на кожному кроці ледь не всі плутають „країну”, „суспільство”, „народ”, „населення” тощо і... вливають їх в один посуд – у „державу”. Ось приклад. Навесні 2006 року з Аналітичного департаменту Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) запитали у наших урядовців (тоді це був уряд Ю. Єханурова), якою є міра втручання держави в економіку країни. І що? Один анонім гоголівськими фарбами описував „німу сцену”, що запанувала в урядових залах: ніяковіли кілька хвилин – а ми ж хто є? як це – „втручаємося”?

Ось ще приклад, зовсім свіжий. 10 вересня 2008 року на підсумковій

прес-конференції з нагоди закінчення саміту „Україна – ЄС” президент Франції Н. Саркозі назвав Україну „європейською країною (pays europeen), в якій держава (l'etat) має наполегливіше, ніж досі, проводити давно розпочаті системні реформи...” Наші ЗМІ (а з ними – і Президент В. Ющенко) переклали „pays” як „державу”, а не як „країну” [4], внаслідок чого утворився курйоз: держава має реформувати... державу.

Ще один приклад, не досить давній: у квітні 2005 року новопризначена Прем'єр-міністр Ю. Тимошенко назвала відповідний параграф урядової програми так: „Держава, в якій ми живемо”. Виходить нісенітниця: усі нормальні люди планети живуть у країнах, а ми – в державі. Країна – це географічна площина, на якій розміщено населення, яке, у свою чергу, колись же стане суспільством, що демократичним чином із свого середовища висуне державу. Остання ж є сукупністю трьох (основних) інститутів – політико-правлінських, організаційно-управлінських та адміністративно-правових, які й організують соціально-реформаційні процеси в країні.

А що та за чим маємо реформувати? Це каузальне запитання – своєрідна Кавдинська ущелина для усіх наших „професійних реформаторів”. Насправді ж йдеться про дуже просту річ – про об'єкти реформування. Логіка тут дуже проста: з огляду на невідкладні суспільні потреби та виклики поточного моменту і найближчої перспективи щоразу для наступного реформування слід визначати основні сфери, галузі та проблеми життєдіяльності людей. Це і є перманентні реформаційні об'єкти у будь-якій країні та в її регіонах. Першим цю реформаціологічну логіку ще чотири тисячі років тому збагнув правитель Вавилонії Хаммурапі. За Нових та Новітніх часів реформаціологічну теорію у цій же тональності розвивали У. Петті, І. Стройновський, А. Росміні, Д. Ст. Міль, В. Зомбарт, Р. Гільфердінг, В. Парето, М. Вебер, Е. Бернштейн, К. Реннер, О. Лафонтен та інші. В аплікаціях суто до так званих „ринкових суспільств” реформаціологічну теорію і праксеологіку було піднято на рівень досконалої науки та мистецтва А. Рішельє, О. Бісмарком, Л. Ерхардом, В. Брандтом, У. Пальме, Я. Кадаром, Л. Бальцеровичем, В. Клаусом.

Аналізуючи теоретичні праці та новаційну практику цих реформаціологів на рубежі 1980-х – 1990-х років, автор цих рядків дійшов висновку: за кількістю груп життєвих потреб та інтересів людини (харчування, одяг, житло, розмноження, спілкування) можна виокремити й відповідну кількість сфер суспільної життєдіяльності людини (перелічую їх за годинниковою стрілкою) – економічну, духовну, політичну, культурну, етноісторичну. Всередині сфер та у просторі між ними самим інтегровано взаємопов'язаним життям утворюється численна кількість галузей суспільної життєдіяльності людини, а над сферними та галузевими просторами життя „зависає” мережа незліченної кількості проблем життєдіяльності людини. Наприклад, усередині економічної сфери існують галузі промисловості, агровиробництва, транспорту,

природокористування, фінансів тощо, а у просторі між економічною, політичною, духовною, культурною та етнічною сферами – галузі агроенергетики, регіоналістики, етнополітики, освіти і т. д. і т. п.

У ті ж рубіжні 1980 – 1990-ті роки я відкрив для себе – і рекомендую усім замислитись над фактом – існування усередині перелічених реформаційних об'єктів (сфер, галузей, проблем) трьох серцевинних структурних елементів: (а) відносин людей стосовно важливих для них потреб та інтересів у певній сфері, галузі, проблемі життєдіяльності; (б) інститутів, що їх утворюють люди у прагненні „зафіксувати на свою користь” прийнятні для них сьогодні відносини у певній сфері, галузі, проблемі життєдіяльності; (в) ідеології – сукупності поглядів людей на свої відносини та інститути у певній сфері, галузі, проблемі життєдіяльності. Усі ці матерії письмово зафіксовано у двох моїх виданнях, оприлюднених під однією назвою – „Політична етнологія як наука” (1992 і 1994 роки).

У низці різноформатних праць другої половини 1990-х років – початку 2000-х років я намагався навести певний „системний порядок” у мережі означених реформаціологічних матерії. Один із підсумків тої самоаналітики – визначення для себе ієрархії соціальних реформ. За горизонталлю я виокремлюю реформи сферні, галузеві, проблемні, а за вертикаллю – структурні реформи (названих вище відносин, інститутів та ідеології людей в усемислимих сферах, галузях і проблемах життєдіяльності). За діагоналлю ж виявляється синтезна й найбільш підсумовуюча реформа – системна. У подібному статусі можуть опинитися реформи будь-якої з надсферних галузей суспільного життя, – скажімо, реформа правової системи, типу політичного режиму, форми політичного правління, моделі державного управління народним господарством країни, модусу ресурсоенергоспоживання в країні тощо. Саме на цих, посправжньому „системних реформах”, акцентувався президент Франції Н. Саркозі на саміті „Україна – ЄС” (вересень 2008 р.). Відверто кажучи, я тоді не відчував себе європейцем, коли – у відповідь на ці „натяки” – наші репрезентанти, як зазвичай, „ловили блішок” на кшталт „безвізовий режим...”, „незаконна міграція...”, „газова труба...”, „реституція культурних цінностей...” тощо. У цій колізії я давно дійшов іншого висновку: у такій країні, як наша, справу „радикального переоблаштування життя” слід було (ще на початку 1990-х років!) розпочати не з горизонтальних та вертикальних „дрібних” реформ (з мовної, адміністративної, геральдичної тощо), а саме з системних реформ. Втім, цей висновок не застарів і в аплікаціях до реалій сьогодення.

В останні вісім-десять років мене – предметніше за попередній час – цікавить проблема кратології соціально-реформаційним процесом у транзитній, кризуючій та ще й багатонародній країні. На крутосхилах політичної історії у багатьох народів світу перед мислячими людьми нерідко поставало запитання: хто з очільників правлячого політикуму (чи з колективних органів владарювання) має урядовувати усім

реформаціологічним процесом у країні? Важко сказати, чому так сталося, але сталося так, що протягом усього XVII століття, якраз у транзитну епоху між Середньовіччям і Новим часом, цю закономірну колізію проілюстрували три західноєвропейські країни – Голландія, Англія і Франція. Вироблені в них відповіді на поставлене запитання й досі – триста-чотириста років потому – зберігають свою актуальність і для України. Ось кілька актуальних узагальнень.

Голландці на запитання, хто та саме що має робити у реформаційному процесі, відповідали так: головним реформаціологом країни (тобто і теоретиком, і праксеологом реформ, і кратологом реформаційного процесу) є монарх – найбагатша, найнезалежніша ані від кого, окрім Бога, та найрозумніша людина. Її етнічне походження та навіть і мовно-релігійний статус не є важливим або ж формоутворюючим фактором. Провідною реформою має бути сфера економічна, а її галузевою серцевиною – фінансово-торгівельна реформа. Синтезом майстерного проведення цих реформ стало створення в країні міцного середнього класу середньобагатих бюргерів, які взяли на себе роль годувальника бідних і соціальної бази найбагатших і, внаслідок цього, об'єктивно не допустили в подальшому революційної ситуації.

Англіїці того часу – на ґрунті того ж запитання – мислили й вчиняли дещо по-іншому. Головним реформаціологом, носієм колективного розуму та уособленням багатства країни було визначено двопалатний парламент. Провідними сферними реформами визначили економічну й політичну з гнучкою кореляцією їх відповідних галузевих і структурних реформ – агроземельної, торгово-біржової, політико-правлінської тощо. У синтезі в країні було встановлено відповідальну перед парламентом форму правління і по-справедливому правонадільчу систему стосовно масового суспільства. Ця синтеза унаочнена формулою парламентського Закону 1701 року – „Акта про подальше обмеження влади монарха та найліпшу охорону прав і свобод підданого”.

Французька відповідь своєрідна. Головним реформаціологом країни, як встановили французи ще на початку XVII століття, має бути її фактичний правитель, ким би він не був за соціальним статусом та етнічною генезою (відомо, що провансалець А. Рішельє та італієць Дж. Мазаріні були кардиналами, виконували роль прем'єрів, але тривалий час фактично правили країною). Враховуючи внутрішню та зовнішньополітичну ситуацію, провідною має бути геополітична реформа з галузевою у серцевині – адміністративно-територіальною реформою. У реформаціологічному задумі А. Рішельє, який „творчо” передався молодому королю Людовіку XIV, містився неапробований до того у світі концепт: зазначені політико-право-адміністративні реформи у синтезі мають дати симбіоз зведення двох геополітичних сутностей – „країни” і „суспільства” – у третю, вже політико-правову сутність, у „державу”. В політологічному підсумку поняття „правитель країни” у французів тої

епохи заметаморфозувало у поняття „глава держави” (коли правитель і формує, і очолює усі чотири гілки політичної влади). Ця метаморфоза втілена у відомій сакраментці Людовика XIV: „Держава – це я!” Кінець цій колізії поклала Велика Французька революція 1789 року зі знаменитою соціоцивілізаційною тріадою величезного реформаційного ефекту на ліберальному штандарті: „Свобода – рівність – братерство”. „Давній порядок” А. Рішельє – Людовика XIII на другий день революції не зник. Політико-правове унормування тріади (та ще й з тимчасовою заміною Наполеоном „братерства” на „власність”) у Конституції 1791 року та „Кодексі Наполеона” 1804 року, говорячи словами Писання, „усе повернуло на круги своя”: відтоді країна знову стала означати геоплощину розміщення народонаселенського суспільства, яке, у свою чергу, висуває із своїх надр державу.

Ця карколомна реформа – структурно-ідеологічного змісту! – навіть в одному сучасному російському, не дуже схильному до лібералізму джерелі, зафіксована наступною „матримоніальною” мовою: „Держава і суспільство не тотожні. Їх слід розрізняти... Суспільство – мати держави, і, відповідно, держава – дитя суспільства, продукт суспільного розвитку” [5]. Залишається лише дивуватися: чому ж ці фантоми досі панують в українській варіації політичної свідомості, концепції політичного мислення та мовлення як на рівні буденної, так і теоретичної свідомості?

З політичного досвіду цих трьох згаданих країн Європи випливає ще один актуальний висновок – про ієрархізацію кратологічних рівнів впливу на реформаційні процеси. У 1970-х роках А. Піночет буцімто вимовив афористичну сакраментцю: революції можуть затівати і керувати ними й звичайнісінькі дурні, а реформами мають урядовувати лише мозковиті голови. Аналогічну думку, але політологічною мовою висловила французька професорка Сорбонни М.-Ж. Шалвен: „Якими б не були часи, політична система чи культурне середовище, мозок встановлює свої закони” [6]. Оті „реформаціологічні мізки” належать трьом різним типам політичних кратологів – правлінцям, управлінцям, адміністраторам. Вони урядовують реформованою країною в координатах правового поля, розробленого парламентом, та під суворим оком Конституції і непідкупної суддівської системи. Їхні очільники, об’єктивно репрезентуючи відповідні „гілки політичної влади”, завше мають пам’ятати про дві речі, на які колись звернув увагу Л. Кучма. Перша (1994 р.): держава „не ікона, на яку треба молитися, а надзвичайно важливий інститут, який повинен ефективно працювати в інтересах людей, служити їм” [7]. Друга (2003 р.): „за життя людей повинні відповідати всі гілки влади, оптимально розподіливши між собою обов’язки, причому ці гілки мають становити цілісне і єдине державне древо” [8].

Напередодні „започаткування” якогось доленосного реформаційного процесу, – а радше протягом часу реалізації його конструктів, – ці політичні кратологи в усемислимих взаємодіях та взаємовпливах

формують образ політичного часу в країні, тип її політичної системи та модель її політико-культурного середовища. Найперше, чого від них вимагає поточна політична історія країни, – не заважати одне одному, а консолідовано взаємодіяти в ім'я її процвітання. По-друге, вони мають реалістично та компетентно аплікувати свої розумові здібності (не „службові навички”, „посадові повноваження” чи „особисті амбіції”) на три ієрархічні рівні урядовування реформаційними процесами в країні.

Перший рівень – правлінський. Суть: жодних „ручних маніпуляцій”, „смакових повелівань” і ситуаційних волюнтарностей – тільки загальноціннісні ідеї, концепції, теоретично багаті та перспективні думки. Цю кратологічну тезу породила французька Просвіта середини XVIII століття (Ф. Вольтер, П. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо та інші): „Ідеї, а не воля правлять світом”. Натхненний цією тезою, влітку 2006 року і я в одній колізії вигукнув: „Не слід Президентові вручну урядовувати всіма буденними справами: міняти номери на машинах, ліквідувати автоінспекцію, саджати дерева, доїти корів... Йому потрібно оперувати гарними, плідними та перспективними ідеями” [9]. І не те важливо, хто конкретно є той правитель, і не обов'язково, щоб він корелювався лише з ім'ям „першого лідера країни”. Ним може бути і пересічна особа, але з мізками правителя, – такими, наприклад, були свого часу маловідомий священнослужитель (А. Рішельє), провінційний бухгалтер (Л. Ерхард), призабутий армійський ветеран (Ден Сяопін). Важливо лише, аби ця людина генерувала дедалі нові й нові реформаційно-перспективні ідеї, концепції, плани, орієнтації тощо. Не забудьмо й про те, що свої реформаційні проекти справжній правлінський кратолог має адресувати народові, бажано – у письмовій формі. Як це й вчиняв навіть прадавній цар Хаммурапі, а затим – А. Рішельє, М. Хрущов, Ден Сяопін. За наших умов – буцімто „процвітаючої парламентської демократії” – найзручнішою формою апеляції до розуму світу і свого народу є Послання Президента парламенту і народу.

Другий рівень – управлінський. Суть: на підставі плідних і перспективно значимих реформістських ідей урядовські кратологи створюють (і попередньо апробують в парламенті та ЗМІ) профільні (галузеві, проблемні) програми реалізації, „опредмечування” зазначених ідей. Слід гадати, щорічні „Програми дій уряду” мали б складатися з кількох „реформаційних програм”, які б прояснювали задум, сюжетний зміст, цільову драматургію та орієнтири давно проголошених і буцімто „надійно започаткованих” реформ. В історії європейських країн головними реформаційними управлінцями проявляють себе міністри центрального уряду та відповідні профільні службовці високих посадових рангів.

Третій рівень – практично реалізаційний. Суть: конкретику згаданих вище реформаційних програм уряду „опредмечують” та „доводять до місця і об'єктів впровадження” так звані „аплікативні спеціалісти-реформаціологи” (в робочому порядку назвемо їх поки що так). Першим прообразом „представників центру на місцях” слугували сатрапи перського

царя Дарія I. За умов СРСР певним ерзацем подібної „руки центру на периферії” були так звані „парторги ЦК КПРС” у великих периферійних центрах, а за умов першого етапу суверенізації України – „представники Президента [у такій-то місцевості]”. Основна їхня урядовуюча функція – адміністративна конкретизація та профільна деталізація реформаційного процесу: визначення часово-діяльнісних сегментів, „проблемних фаз”, „цільових етапів”, „полів впровадження”, „реалізаційних завдань” тощо. І – понад усе та разом з тим – моніторинг реалізаційних справ поточного часу в конкретній місцевості (на конкретному етапі реформаційного процесу) і, зрештою, об’єктивне, систематичне та безперервне інформування центру.

Деякі рекомендації реформаційній практиці

Кожний вид та різновид названих вище соціальних реформ мусить мати детально продуману концепцію. Це – теоретико-праксеологічний документ, який розробляється в надрах уряду і парламенту в органічній взаємодії з представниками науки. Лише ця обставина, на думку одного з перших президентів США А. Гамільтона, налаштовує на „поєднання трьох передумовних засад будь-якої реформи – побажань народу, духу уряду та напрацювань теоретичної думки” [10].

При розробці концепції будь-якої соціальної реформи оті „теоретичні науки” мають базувати свої рекомендації мінімум на трьох конструктах.

1. Суспільство – держава: хто/щоб’єкт/суб’єктом реформаціологічного впливу? Суспільство – мати держави, а не навпаки; держава розвивається в лоні суспільства, а не навпаки (див. вище наведену тезу В. Лазарєва). Згаданий американським класиком „дух уряду” зумовлений оцим об’єкт-суб’єктним співвідношенням суспільства і держави. А тезу „держави – основний суб’єкт-організатор реформаційних процесів у країні” ще слід обдумувати і обдумувати.

2. Суспільство – складний та полісемічно структурований організм. Перш ніж братися за будь-яке реформаційне завдання, слід усвідомити: ми щоразу втручаємося у спершу малозрозумілу та елементарно взаємопов’язану систему.

3. Прихованим і найбільш міфологізованим об’єкт-суб’єктом будь-якого питання соціального реформування є людина з її життєвими потребами та інтересами. За усім цим – найвразливіша конкретика: людська особа соціалізована/недосоціалізована, конкретницького соціокультурного та етнополітичного статусу, зі своїм комплексом вимог до усіх „верхів”, що нею урядовують, та часто й зі своїми запитаннями в політичний ефір: „Хто й чому прирік мене жити у цій країні?.. Допоки ж це триватиме?.. А чи не ліпше „жахливий кінець”, аніж „жах без кінця”?”. Помітили метаморфозну синтезу? На рівні окремої особи, що розчарувалася у процесах нездійснених реформ, на передній лінії її світосприйняття ідея реформи поступово витісняється ідеєю катастрофної революції [11].

За А. Гамільтоном, від імені політичної держави провідним суб'єкт-організатором реформаційних процесів у країні будь-якого рівня зрілості та етноскладу населення виступає уряд, а від імені народу (суспільства) ініціант-концептуалістом і арбітром виступає наука. Дуалітет „уряд – наука” по-різному диспозиціонується в координатах конкретної форми політичного правління країною. З огляду на реалії в країні кінця ХХ століття в монографії 1999 року я називав Л. Кучму – тодішнього Президента і главу системи виконавчої влади – „і автором, і теоретиком, і архітектором соціальних реформ в Україні” [12].

Майже десять років потому уточнюю деякі нюанси у вихідній аксіології питання. Якщо серед авторів-теоретиків відповідних реформаційних концепцій (проектів, програм) можуть бути окремі науковці, вчені корпорації, фахово грамотні правителі та урядовці, – все одно залишається незмінною каденція: безпосереднім колективним інтерпретатором концепцій відповідних (сферних, галузевих, проблемних та системних) реформ є парламент, а колективним менеджером – уряд країни. Отже сформувався реформаціологічний квадрат: „наука – правитель – уряд – парламент”.

Запрошую до роздумів. У деяких інтелектуально розвинених країнах – ще з кінця просвітнього ХVІІІ століття – конструктивні діалоги у цьому квадраті залишаються перманентно динамічними. Наприклад, в США деякі університети існують в режимі „діалогу” з окремими міністерствами; в Німеччині деякі університетські кафедри та міністерські підрозділи укомплектовуються одними й тими ж фахівцями, які, умовно кажучи, половину робочого часу працюють чиновниками, а другу половину – науковцями і викладачами; в Угорщині президент республіки указами призначає всіх університетських професорів, а тим із них, які безпосередньо „пов'язані з політико-економічною практикою”, присвоює ранги держслужбовців; у Румунії посада „парламентський радник” і „урядовий консультант” для людини, яка ще „до того” мала вчене звання „університетський професор”, прирівнюється до посади „міністр другої категорії”; в Швеції професор, який зміг кваліфіковано проконсультувати урядовця з оперативного питання, тут же отримує звання „урядового радника”; а хто не знайомий з японською системою „пожиттєвого найму” вчених на практичну роботу, а „практичних спеціалістів” – на науково-викладацьку роботу?! У цих країнах, як видно, перебувають у перманентній мобільності діалоги „державна – суспільство”, „теорія – практика”, „наука – життя”, „ідея – праксеологія”. А як справи у нас? Про це йшлося на початку статті.

У світлі новітнього теоретичного і практичного досвіду висуну – „в абстрактний ефір!” – деякі теоретико-праксеологічні рекомендації реформаціологічного характеру. Маю на меті попередньо акцентуватися на трьох речах. По-перше, вказати ще раз на системологічну взаємозалежність сфер і галузей суспільного життя людей, яких маємо перманентно і

безупинно реформувати у режимі „на марші”. По-друге, застерегти реформаціологів від прадавньої звички розпочинати якусь практичну дію „з того, що Бог на душу покладе”, або ж залежно від того, „з якої ноги встав”: у численних соціореформаційних справах така спонтанність щоразу повертає суспільство в ретроспекцію, до позицій та колізій, у яких ми вже перебували. По-третє, нагадати: щоразу, перш ніж приступити до якоїсь реформи, треба концептуалізувати теорію і праксеологію її практичної реалізації – визначити, що, за чим та коли. З’ясувати, в якій мірі щось потребує новостворення, щось побудування, щось глибинного переоблаштування, а щось незначної переорієнтації.

Будь-які реформаціологічні розмови слід розпочинати з економічної сфери, яка, хоч скільки б не лаяли У. Петті та К. Маркса, є базисом суспільного життя людей у будь-якій країні. Це – надто принципова річ. В її світлі, гадаю, не зайвою виявиться одна медитація історіологічного ґатунку та у гоббсівському режимі „als ob...” („якби те-то, то...”). Якби в 1991–1992 роках „романтичні суверенізатори” розпочали незалежницький шлях не з визначення фігурності тризуба та розташування кольорів на прапорі, а з реформування форм власності, праці і розподілу виробленого, то сьогодні країна була б досить далеко від приволзьких степів і багато ближче до євроатлантичних берегів.

Отже, мої рекомендації.

В економічній сфері по-особливному слід акцентуватись на три галузеві реформи – аграрно-продовольчу, паливно-енергетичну та гірничорудну. На їх небачену досі актуалізацію та на високий (гіпотетичний) соціоекономічний ефект вказують три обставинні тенденції всесвітнього масштабу: загострення продовольчої проблеми, звуження енергоресурсних запасів та безальтернативність переходу людства до використання технологічно невичерпної атомної енергії (скоро-скоро з Україною багато хто у світі захоче „дружити” через багатий чорнозем, ще недорозвідані енергозапаси та уранові руди). На порядок денний ось-ось вийдуть структурні реформи економіко-відносинські, інституційно-власницькі, бюджетно-регіональні, ринково-ідейні, інноваційні, інвестиційні, високотехнологічні, кадрово-міграційні тощо.

У духовній сфері алармістські стають дедалі актуальними галузеві реформи (а) наукового виробництва, (б) освіти, (в) правополітпросвіти згори донизу, (г) технологізації та інтернаціоналізації інформаційного простору тощо. На черзі структурні реформи: інформаційна, інтерєгізації спілкування, соціалізації повсякденного побуту, понятійно-термінологічного мовлення, релігійно-міжконфесійної етики тощо. Ці та подібні духовно-наукові реформи мали б одну мету, за Р. Декартом, – „воцаріння у суспільстві знання деяких загальних принципів, які легко компенсують незнання деяких конкретних фактів” [13]. У цьому ж зв’язку та в суто ідейно-патріотичному зрізі питання я особисто очікував би ще на одну реформаційну синтезу: масмо покінчити з негідною „виворітною

рефлексією” українства, – коли навколо України побутовують одні „поганці”, „завойовники” та відкриті „вороги”, а українці – „одні хороші у цьому світі”. Почитаймо будь-яку історичну художню або ж і наукову працю і натрапимо на „самоізоляціоністський ефект” А. де Сен-Сімона: автори подібних псевдоісторичних праць „немов зумисне ставлять собі завдання високо поцінувати якості своїх співвітчизників і зневажати їх у своїх суперників” [14]. Реалізація ж цих та подібних їм духовно-ідеологічних реформ полегшила б справу входження України в євроатлантичний світ.

У політичній сфері вже наприкінці ХХ століття виявилася найглибинніша „прірва недореформованого політичного життя”. Як уже зазначалося, одразу ж після настання „епохи незалежності” треба було починати з „найсистемнішої з системних” реформ – конституційно-правової. Але невдовзі, навіть після прийняття 1996 року нової Конституції, „збилися” на галузеві (точніше – „частково-вертикальні”) реформи – на геральдикологічну, адміністративно-територіальну, державно-мовну, партологічну, електоральну тощо. Рубіж 2004 – 2005 років був позначений поверненням до „закинутої” системної конституційно-правової реформи. Але й тоді „збилися зі шляху”, точніше – зайшли у поки що безвихідний кут: тої системності ніяк не дійдуть, поки зі „світлого шляху” не усунуть „загрозливу каменюку” – галузеві реформи: президентологічну, парламентаріологічну, судово-правову, регіональну, муніципальну. І тут на шляху новий „камінь” – гурвернаментологічна (урядово-управлінська) реформа; вона, мовляв, має прояснити всім, „хто в домі господар”: президент, прем’єр чи парламент? „Камінь” той називається „формою політичного правління країною”. І доки усе це не з’ясовано/реалізовано, „новий український дім” здається призабутою Кайдашевою сім’єю.

У культурній сфері теж чимало непорозумінь. Та усе через одну „дрібницю”: що ж це таке взагалі – культура? Хіба то є не одне й те ж, що духовність? Нагадаю сакраментіції очільників вчорашнього дня (усі цитати взято з періодичної преси). Для экс-міністра освіти С. Ніколаєнка „культура – це правильна поведінка і чесне мислення будь-кого на суспільній арені”; для экс-гуманітарного віце-прем’єра М. Жулинського – це „правильна фрикативна вимова” галицької літери „г” з гордовитим носиком догори замість слобожанського „г” із сором’язливо опущеним долу носиком; для экс-спікера парламенту О. Мороза – це „безматюкова мова тверезого Президента” та ще „толерантне невтручання чинного Президента у парламентські, урядовські та суддівські справи”. І т. д.

У солідних мужів немає тям і бажання зазирнути до іноземних словників, енциклопедій та фахово-наукових праць з культурологічних проблем, аби просвітити себе в елементарному: культура – це є усе новостворене в усіх поточних справах життя та ще й на досить високому рівні якості того новостворення. Інакше кажучи, усе згадане вище – поведінка, мова та мовлення, – усе те є культурою, але – в концептуальному

сенсі – лише дрібними елементами деяких галузевих і структурних реформ на периферійних „ділянках” культурної сфери. Але ж сама сфера має у собі масу новостворених елементів з інших сфер та галузей життя. Наприклад: культура матеріального і духовного виробництва, етика політичного спілкування, ідеологія енергопобутового споживання, культура міжетнічного співжиття у багатонародному суспільстві тощо. Ось і виходить, що теоретико-реформаціологічна недопрофесійність наших політикумних осіб в усемисливих політико-культурологічних та етико-філософських проблемах соціогуманітарних наук об’єктивно виявилася суб’єктивною перепоною на шляху реформування цілої та самостійної сфери суспільного життя країни. У результаті так і живемо: з точки зору геополітичної – центральноєвропейська країна, а з точки зору культурологічної – євразійська. Ця дисфункція об’єктивно девіаціює країну на дві псевдофедеральні частини: одна частина тяжіє до ЄС і НАТО, інша – до „Ташкентського Союзу” та ЄІП.

В етноісторичній сфері – взагалі передкатастрофна обстановка. Чому? Як про таке у принципі можна говорити? Саме „в принципі” тут йдеться про передкатастрофу... Багато хто з політиків і науковців навіть і не підозрюють, що живуть у багатонародній країні з відчутно окремою суспільною сферою (за підсумками Всеукраїнського перепису від грудня 2001 року в Україні живуть представники 136 народів-етносів світу). Заради справедливості слід констатувати: її „запідозрили” ліберальні романтики ще на початку 1990-х років, обізвавши якомсь подвійно та усічено – „сферою етнополітики” та „сферою міжетнічних відносин”. Через цю обставину з них особливо питати нічого: що там реформувати, якщо „не видно” об’єкта уваги та предмета перетворення, які б „випирали” назовні? А ось наприкінці 1993 року (коли були оголошені дочасні парламентські та президентські вибори) почало „випирати”: з кількох периферійних етнорегіонів, відносно компактно заселених „не-нашими”, у бік центру пролунала вимога відкрити відповідні „національні виборчі округи” – і блискавично була проведена перша у цій сфері структурна реформа, електоральна. Але не надовго...

З кінця 1990-х років почало „перти” ...з-за кордонів. З боку країн – безпосередніх сусідок – на адресу політичного керівництва України став наполегливо лунати дещо закамурфльований лейтмотив: якщо ви не спроможні (чи не волієте) дбати про наших етнородичів так, як про своїх, титульних, то ми цим опікуватимемося на солідному і самовідповідальному рівні. Це було своєрідною рефлексією на прийняту у вересні 1996 року „Програму: українська діаспора-2000”. І спрацював „ефект доміно”: у листопаді 1998 року Румунія оголосила „програму збирання румунських інтелектуальних сил звідусіль”; у січні 2001 року Угорщина оголосила „програму соціального облаштування угорців із сусідніх країн”; у грудні 2007 року Польща запровадила „польську карту” „для всіх діаспорян, які відчувають себе поляками аж до сьомого етноколіна”; у березні 2008

року Росія оголосила „програму збирання у лоно Батьківщини усіх кривно руських людей”; в останні роки Туреччина дедалі частіше „натякає” на те, що вона „ось-ось відпустить на етнічну батьківщину” 5 мільйонів кримських татар. Хіба ж під подібним „тиском” не протверезієш? І, схоже на те, і в етносфері розпочинається серія дрібних, „периферійних” реформ: у травні 2008 року приступилися до одної мікроструктурної реформи – абітурієнтам із середовища етнонацменшин дозволили тестуватись мовою батьків; на черзі – галузева мовна реформа (хоча й в абсурдній концептуальній одежі: „один народ – дві державні мови”), за нею – етнорегіональна та етноміграційна реформи тощо.

Підібемо деякі підсумки.

Світ країн, держав і народів пришвидшено інтегрується та глобалізується. Він рухається з минулого у майбутнє двома взаємонапластованими шляхами – динамічними революціями та флегматичними реформами. Третього не дано. У різних куточках збуреної планети дедалі частіше апробується щодо цього об’єктивний політолого-соціологічний закон: успішна революція – переддень благопозитивних реформ, недореформована країна (і навіть окрема її сфера чи галузь життя) перебуває на порозі нової/старої революції. Ось так – і правлячому політикумові відповідної країни спокій тільки сниться. Трьом командам „політичних суверенізаторів” України – ліберальним романтикам, прагматичним демократам і помаранчевим революціонерам довелося, кожній на своєму „кратологічному полі”, апробувати цей закон. Апробація його триває і сьогодні, на наших очах.

У кількох різноформатних працях останнього двадцятиліття мені довелося звертатися до цього закону. Особливо ж пам’ятний мені самому підхід до нього влітку 2003 року (менше, ніж за півтора року до революційно-охлократичного Майдану-2004) у прелімінації під кутом зору діалектики суспільних потреб та індивідуальних інтересів. Прочитую себе: „Жодна з давно „запланованих” соціальних реформ у нас, як то кажуть, „не йде”. Особливо це прикро констатувати стосовно економічної, політичної, регіональної та етністоричної реформ. Усі вони давно назріли „в низах” як об’єктивні суспільні потреби. Оскільки ж усі вони імпульсовані „згори”, а в „низах” ще не стали суб’єктивно усвідомленим інтересом, то усе й надалі залежатиме від волі або ж безволля правлячого політикуму... А тому залишається лише нагадати контури вимог колись відкритого мною соціологічного закону: не задоволені потреби і свого часу не реалізовані інтереси до „історичного архіву” не здаються, вони лише поринають у соціальний ґрунт, „конденсуючись” там неначе задля того, аби „вибухнути” в найнесподіваніший для центральних державних властей момент...” [15].

Цієї ж думки дотримуюся й дотепер. Але цю каденцію я навів не для залякування когось. Мета моя інша, благородна й глибинно патріотична: дуже вже хочеться, аби і в нас запанувала профільна закономірність,

про яку ще 1937 року писав американський класик Дж. Г. Себайн: „...у цивілізованій країні політична теорія, що діє на практиці, має бути потрактована так само, як і книжна політична теорія” [16]. Наша ж реалія така: і в книжках не викладено жодної євроамериканської чи давньовітчизняної реформаціологічної теорії, і на практиці, природно, жодна з них не діє. Чому ж? І допоки?

Література:

1. **Спиноза Б.** Избранные произведения. – В 2-х томах / Пер. с лат. – Том 2. – М., 1957. – С. 310.
2. Цит. за: Коротко и осторожно!.. // Сегодня. – 2008. – 12 сент.
3. Цит. за: **Рассел Бертран.** Мудрость Запада / Пер. с англ. – М., 1997. – С. 164.
4. Цит. за: Париж предупреждает... // 2000. – 2008. – 14 сент.
5. Теория права и государства. Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М., 1996. – С. 59.
6. **Шалвен, Мари-Жозеф.** Мозги, которые нами правят / Пер. с франц. – М., 2004. – С. 257.
7. **Кучма Леонід.** Вірю в український народ. Виступи, статті. 1994 – 2000. – К., 2000. – С. 8.8; Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому дванадцятій річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 року // Урядовий кур'єр. – 2003. – 27 серпня.
9. **Варзар Іван.** Правлять ідеї / Віче. – 2006. – Червень. – № 11 – 12. – С. 29.
10. Цит. за: Федералист. Комментарий к Конституции Соединённых Штатов Америки / Пер. с англ. – М., 1998. – С. 308.
11. Див.: **Варзарь Иван.** Искусство государственного управления – синтез революции и реформ // Бизнес. – 2007. – № 24. – 11 июня. – С. 14 – 15.
12. Див.: **Варзар І. М.** Ідейно-теоретичні засади державотворчої політики Л. Д. Кучми (Науково-публіцистичні нариси про Президента України). – К., 1999. – Нарис 7.
13. **Декарт Р.** Размышления о методе / Пер. с франц. – М., 1953. – С. 56.
14. Див.: **Сен-Симон, Анри де.** Избранные сочинения. – В 2-х томах / Пер. с франц. – Том 2. – М.–Л., 1948. – С. 106.
15. **Варзар Іван.** Із контекстів минулих літ. Вибране. – Книга 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – К., 2003. – С. 486.
16. **Себайн Г. Джордж, Торсон Л. Томас.** Історія політичної думки / Пер. з англ. – К., 1997. – С. 8.